

Två handling/underlåtelse-paradoxer

1. DEN FÖRSTA FORMEN AV PARADOXEN

Jag skall här försöka visa att den välkända deontologiska *handling/underlåtelse-doktrinen* tillsammans med plausibla tilläggsantaganden implicerar den paradoxala slutsatsen att det i vissa situationer kan finnas saker som du är både förbjuden och tillåten att göra. Denna doktrin säger att det finns handlingar sådana att det är moraliskt fel att utföra dem i vissa omständigheter i vilka det är tillåtet att låta dem ske. T.ex. kan det vara fel att döda en oskyldig person (som vill fortsätta leva, etc.) t.o.m. för att kunna rädda flera, medan det vore tillåtet att låta denna person bli dödad för att uppnå detta. Om nuvarande situation är av denna art implicerar doktrinen alltså att

- (1) Det vore fel av dig att döda Vic nu.
- (2) Du har lov (dvs. det vore inte fel av dig) att låta Vic bli dödad nu.

Det första av mina tilläggsantaganden går ut på att det finns situationer i vilka du samtidigt kan låta Vic bli dödad och själv utföra dödandet. Antag att du känner av en muskelspasm som du förutser kommer att förorsaka att ditt pekfinger kröks kring en avtryckare, med påföljd att ett skott som kommer att döda Vic avlossas. Du vet att du kan häva spasmen, men beslutar dig för att låta bli. Då låter du dig själv döda Vic. I denna situation gäller:

- (3) Om du låter Vic bli dödad nu, vad du låter ske är, närmare bestämt, att Vic blir dödad *av dig själv* nu, dvs. att du dödar Vic nu.

Om någon blir dödad, måste vederbörande bli dödad av någon eller någonting. Eftersatsen i (3) specificerar vem som i det här fallet utför dödandet.

Det kan invändas att det inte är *du* som handlar i den här situationen: det är fastmer *ditt finger* som trycker in avtryckaren. Det är inte du som

trycker på avtryckaren eftersom tryckandet inte är "intentional under any description" som Elizabeth Anscombe formulerar saken i sin moderna klassiker *Intention* (1957): du avser inte att göra något genom att trycka på avtryckaren.

Det finns emellertid en vid mening av "handling" eller "att göra något" enligt vilken du handlar eller gör något när (någon del av) din kropp förorsakar någon förändring i världen, oavsett vilket mentalt tillstånd du befinner dig i eller om du ens är vid medvetande. I denna vida mening gör du något när du krossar, tynger ned, värmer upp, beskuggar, flyttar på, etc. något, i kraft av din kropps fysikaliska egenskaper. T.ex. kan du döda någon i precis samma bemärkelse som en stenbumling kan: genom att falla ned på vederbörande från en hög höjd. Det är "handling" i denna betydelse vi använder när vi talar om reflexhandlingar eller ofrivilliga handlingar. I denna mening du gör något när du i (3) avlossar ett dödande skott.

Ur (2) och (3) kan vi deducera:

(4) Du har lov att låta dig själv döda Vic nu.

Mitt andra tilläggsantagande är följande:

(5) Om det vore fel av dig att döda Vic nu, så vore det fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

Därmed kan en paradox genereras, ty från (5) och (1) kan deduceras:

(6) Det vore fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

Konjunktionen av (4) och (6) ger oss paradoxen:

(7) Du har lov att låta dig själv döda Vic nu och det vore fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

Det är med andra ord av avgörande betydelse att (5) kan framställas som plausibel. Det kan vara vanskligare att lyckas med detta än det är att påvisa plausibiliteten av (3) därför att (3) är ett empiriskt påstående, medan (5) är ett moralomdöme.

Tanken bakom (5) är inte att det vore fel av dig att låta dig själv döda Vic nu därför att du låter dig själv utföra en handling som det är fel av dig att utföra. Du kan nämligen inte sägas handla fel genom att döda Vic på det beskrivna sättet, eftersom detta dödande inte är intentionellt under någon beskrivning: det finns inget du avser att göra genom att trycka på avtryckaren. Jag är t.o.m. benägen – även om jag inte behöver det för min paradox – att gå så långt som till att hävda att om man kan sägas låta sig själv utföra någon handling nu, så *kan* denna handling inte vara

intentionell under någon beskrivning. Den kan med andra ord inte vara en handling annat än i den vidare bemärkelse som anfördes ovan. I så fall kan (5) preciseras till

- (5') Om det vore fel av dig att döda Vic nu, så vore det fel av dig att låta dig själv döda Vic nu, fastän detta dödande i sig inte kan vara rätt eller fel.

Fastän detta dödande i sig inte är rätt eller fel, kan du förstås göra fel när du låter denna handling ske, för du ansvarig för detta "låtande", eftersom det är något avsiktligt. Så när du låter dig själv döda Vic, är du ansvarig för att du låter detta ske, även om det du låter ske – ditt dödande – inte är en avsiktlig och ansvarig handling.

(5') förutsätter uppenbarligen att det existerar en typ av handlingar, exemplifierad av att döda Vic genom att trycka på en avtryckare, vilka kan utföras dels på ett sådant sätt att de inte är intentionella under någon beskrivning, dels på ett sådant sätt att de är intentionella under någon beskrivning och därmed kan bedömas som rätt eller fel. Annars skulle inte både försats och eftersats kunna vara sanna.

Ett litet annorlunda exempel är aktiviteten att stampa takten. Du kan naturligtvis avsiktligt stampa takten, men du kan också komma på dig själv med att stampa takten, utan att ha avsett att göra detta. När du kommer på dig själv med detta, kan du låta aktiviteten fortgå. Du kan också avsiktligt börja stampa takten, bli distraherad av något annat så att du är omedveten om ditt stampande ända tills det åter fångar din uppmärksamhet.

För att testa om (5') är sann med ett annat fall än det med den spasmodiska fingerkrökningen, låt oss titta på en situation i vilken det vore fel av dig att stampa takten eftersom det, som du väl vet, skulle få en kvantitet nitroglycerin att explodera, med påföljd att många dör. Antag att du i en sådan situation kommer på dig själv med att stampa takten. Du inser att nitroglycerinet kommer att explodera om du fortsätter. Vore det då inte lika fel av dig att låta dig själv fortsätta stampa takten som det vore att avsiktligt stampa takten? Jag kan inte se hur svaret kan vara annat än jakande. I båda fallen förorsakar du aktivt mångas död och du är ansvarig för detta, eftersom du förutser effekten.

Notera vidare att en aktivitet kan övergå från att vara avsiktlig till att ske automatiskt. En soldat som deltar i massavrättningar kan efter ett tag låta sitt kulspruteskjutande fortgå automatiskt. Detta kan knappast göra hans handlande mindre fel än det var när det var avsiktligt. Det vore mycket besvärligt om så vore fallet, ty ifråga om denna och mer harmlösa rutinaktiviteter – som att gå, köra bil, etc. – är det utomor-

dentligt svårt, åtminstone för andra än agenten, att skilja mellan vad som är avsiktligt utfört och vad som tillåts hända. Därför är det inte önskvärt att vi i våra moraliska omdömen lägger någon vikt vid denna skillnad.

2. EN INSKRÄNKNING AV HANDLING/UNDERLÅTELSE-DOKTRINEN?

Jag konkluderar således att (5), i tappningen (5'), är sann och att deontologer inte kan undvika paradoxen genom att förneka (3) eller (5). En annan möjlig utväg består i att inskränka handling/underlåtelse-doktrinen tillåtelse att låta folk bli dödade så att den inte gäller att låta folk bli dödade av *en själv*. Detta innebär att man kringgår paradoxen genom att hävda att, när (3) är sann, implicerar handling/underlåtelse-doktrinen inte (2). Följaktligen omintetgår härledningen av (4).

Detta tillåtelseundantag behöver inte vara det för syftet minimala som gäller enbart de fall i vilka du låter dig själv döda *i nuet*. Det kan också vara ett mer generellt undantag som innehåller det mer speciella: undantaget från tillåtelseregeln kan gälla *närhelst* du låter dig själv döda, vare sig detta äger rum i nuet eller framtiden. Båda förslagen innebär emellertid att man överger handling/underlåtelse-doktrinen idé att det löper en moraliskt viktig skiljelinje mellan att man dödar och att man låter någon bli dödad (eller låter någon dö). Enligt den andra, mer generella undantaget går denna skiljelinje i stället mellan att man dödar eller låter någon bli dödad *av en själv*, å ena sidan, och att man låter någon bli dödad *av andra*, å den andra, medan det första undantaget implicerar att det går en skiljelinje mellan att man dödar eller låter någon bli dödad av en själv *nu* och att man låter någon bli dödad av en själv *vid någon annan tidpunkt* eller av någon annan än en själv. Det andra förslaget ersätter handling/underlåtelse-doktrinen med, vad jag benämner, en *jag/andra-klyfta*, det första förslaget ersätter den med en *fokusering på jaget i nuet*.

För mitt syfte behöver jag egentligen inte säga mer om dessa två förslag än att de innebär ett övergivande av handling/underlåtelse-doktrinen, ty mitt syfte är att visa att denna doktrin leder till paradoxala slutsatser. Det kan emellertid vara av intresse att kort diskutera plausibiliteten av jag/andra-klyftan och fokuseringen på jaget i nuet, ity deontologer kan fly handling/underlåtelse-doktrinen för inta dem, i synnerhet den senare.

Fokuseringen av jaget i nuet är tuffare att rättfärdiga än jag/andra-klyftan, för distinktionen mellan ens egna nuvarande dödanden och ens dödanden vid andra tidpunkter verkar avsevärt mindre betydelsefull än distinktionen mellan ens egna dödanden och andras dödanden. Det vill

säga, prima facie verkar det troligare att skillnader med avseende på personlig identitet har moralisk betydelse än tidsskillnader inom en persons liv. Däremot är nog jag/andra-klyftan för deontologer mindre tilltalande som ersättare för handling/underlåtelse-doktrinen än fokuseringen på jaget i nuet. Jag skall förklara varför detta är så efter att ha utrett ett avseende i vilket handling/underlåtelse-doktrinen skiljer sig från fokuseringen på jaget i nuet.

Det finns vissa situationer i vilka man handlar fel vad man än gör enligt fokuseringen på jaget i nuet (och därigenom också enligt jag/andra-klyftan), men inte enligt handling/underlåtelse-doktrinen. Antag att du är förmögen att häva spasmen som kommer att förorsaka att du oavsiktligt avfyra det dödande skottet endast genom att avsiktligt trycka på avtryckaren och avfyra det dödande skottet. Enligt fokuseringen på jaget i nuet handlar du fel hur du än handlar, för antingen dödar du Vic (avsiktligt under någon beskrivning) eller också låter du dig döda Vic (genom att ge spasmen fritt lopp). Enligt handling/underlåtelse-doktrinen är däremot det senare tillåtet.

Vilken av dessa båda doktriner fångar bäst våra deontologiska intuitioner i denna situation? Pondera att Vics död blir minimalt mindre smärtfylld ifall du avsiktligen avlossar skottet; då förefaller våra deontologiska intuitioner tillåta att vi gör detta. Men om minsta lilla försämring i konsekvenshänseende gör det tillåtligt att döda Vic, tycks distinktionen mellan handling och underlåtelse här sakna moralisk vikt. Detta omdöme rimmar bättre med fokuseringen på jaget, ifall denna om ursprungsexemplet säger att båda alternativen är *lika* fel. Då blir det begripligt att även en minimal försämring av ett alternativ gör det (minimalt) mer fel.

Hur som helst, så mycket står klart som att jag/andra-klyftan misslyckas med att fånga våra deontologiska intuitioner. Begrunda en situation i vilken du handlar fel oavsett vad du gör enligt jag/andra klyftan, men inte enligt fokuseringen på nu-jaget: endast genom att nu döda Vic kan du förhindra att du (kanske avsiktligt) dödar honom i framtiden. Här ger våra deontologiska intuitioner definitivt inte vid handen att om det senare dödandet skulle bli mer smärtsamt, så är det tillåtet döda Vic nu. Inte ens om du genom att döda Vic nu kan förhindra att du dödar mer än en i framtiden, skulle deontologer acceptera detta omdöme. I motsats till vad jag/andra-klyftan gör gällande förlorar alltså inte "låta ske"-operatorn sin tillåtande kraft närhelst det du låter ske är att du själv dödar någon oskyldig. Så även om det är möjligt att deontologer, som explicit försvär sig till handling/underlåtelse-doktrinen, i grund och botten snarare är anhängare av någon form av fokusering på det nu-

varande jaget, är det knappast möjligt att de ansluter sig till jag/andra-klyftan.

Huvudpoängen är dock att handling/underlåtelse-doktrinen inte kan räddas ur den hotande paradoxen genom att den antas implicera (2) endast om (3) är falsk, för detta är att överge handling/underlåtelse-doktrinen till förmån för någon annan uppfattning, förmodligen då någon form av fokusering på det nuvarande jaget. Som vi har sett är emellertid denna typ av doktrin också svår att rättfärdiga.

3. DEN ANDRA FORMEN AV PARADOXEN

Även om jag inte kan se hur handling/underlåtelse-doktrinen kan räddas ur den första paradoxen, är det av intresse att studera en annan form av paradoxen. Denna form benyttjar sig av en bemärkelse i vilken du nu kan låta dig själv döda Vic i en handling som – i varje fall delvis – är avsiktlig åtminstone under någon beskrivning.

Vi föreställer oss återigen att du är i en situation där två första premisserna är sanna:

- (1) Det vore fel av dig att döda Vic nu.
- (2) Du har lov att låta Vic bli dödad nu.

Den tredje premissen som lyder

- (3) Om du låter Vic bli dödad nu, vad du låter ske är, närmare bestämt, att Vic blir dödad *av dig själv* nu, dvs. att du dödar Vic nu,

är emellertid nu sann av en annan anledning. För att en handling du har utfört mot Vic skall kunna klassificeras som ett dödande av honom, kan det vara så att du måste följa upp den med att underlåta att göra vissa saker. Antag t.ex. att du avsiktligt har givit Vic, som står vid randen till ett stup, en lätt knuff. Han har förlorat balansen, och du förstår att han kommer att falla mot en säker död om du inte lånar honom en hjälpande hand. Låter du bli, låter du Vic bli dödad av dig själv, för du låter din knuff försaka hans död. Denna situation gör således (3) sann. Ur (2) och (3) följer som vi tidigare har sett:

- (4) Du har lov att låta dig själv döda Vic nu.

Nästa steg är också bekant:

- (5) Om det vore fel av dig att döda Vic nu, så vore det fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

I stället för till (5') kan (5) i denna form av paradoxen preciseras till:

- (5') Om det vore fel av dig att döda Vic nu, så vore det fel av dig att låta dig själv döda Vic nu i betydelsen att låta någon av dina påbörjade handlingar bli ett dödande av Vic nu, dvs. att låta den förorsaka Vics död nu.

(5') kan mötas av protesten att vad som är relevant för den moraliska bedömningen av en handling bara är dess konsekvenser fr.o.m. nu. I så fall är det irrelevant att det var du som i det förflutna gav Vic knuffen och således att du, om du låter knuffen få fatal effekt, dödar honom, vilket är fel enligt din deontologiska moral. Vad som är relevant för den moraliska bedömningen av ditt nuvarande beteende är bara att du låter honom bli dödad vilket är tillåtet.

Denna protest kan avvisas. Antag att du i det just förgångna *lovade* att inte låta en händelse H ske. Under förutsättning att det är fel att bryta löften, är detta faktum om det förflutna av relevans för en moralisk bedömning av att du låter H hända, för det gör denna underlåtelse, som annars kunde vara tillåten, fel. I analogi härmed, slår (5') fast, kan det imperfekta faktum som består i att du knuffade Vic vara relevant för bedömningen av din nuvarande underlåtelse att räcka honom en hjälpande hand, ty på grund av detta faktum kommer du genom din underlåtelse att döda Vic, vilket är fel enligt din deontologiska moral. I detta faktums frånvaro skulle du bara ha låtit honom bli dödad vilket kan vara tillåtet.

För att testa om (5') är sann, låt oss återvända till Vic vid stupkanten. I den här situationen är det, tänker vi oss, fel enligt din deontologiska moral att knuffa Vic mot en säker död, fastän hans fallande kropp skulle stoppa ett jordskred som annars kommer att döda fem personer. Nu har du emellertid redan givit honom en lätt knuff – inte för att han skall dödsstöta utan bara för att komma förbi honom på den smala klippavsatsen. Du finner nu till din förfäran att han har förlorat balansen och kommer att stöta om du inte sträcker honom en hjälpande hand. Du inser emellertid också att om han störtar, kommer hans kropp att blockera jordskredet och fem oskyldiga liv räddas. Det tycks mig högst rimligt att i denna situation instämma med (5'): om det är fel av dig att knuffa Vic mot en säker död för att rädda de fem, är det också fel av dig att låta Vic bli dödad av dig själv genom låta din knuff få dödlig effekt.

Det är inte fel att här ge Vic en lätt knuff; vad som är fel är att ge Vic en sådan knuff *och* underlåta att ge honom en hjälpande hand, ty det är bara om det senare också föreligger som du dödar honom. Nu befinner du dig i en situation där du har realiserat det första konjunktionsledet. Då är

det fel av dig att realisera också det andra. Om vi har ett speciellt ansvar för våra handlingar, har vi väl också ett speciellt ansvar för våra påbörjade handlingars effekter.

En annan typ av exempel kan kanske göra resonemanget ännu mer bestickande. I det ovanstående exemplet upphör din kropp att vara en aktiv orsak efter det att du har givit Vic knuffen. Så behöver emellertid inte vara fallet. Antag att du kan rädda fem liv genom att placera din kroppsvikt på en hävstång och hålla den nedtryckt en stund. Men det är, enligt din deontologiska moral, fel att göra detta eftersom du därigenom klämmer till döds Vic som ligger under hävstången. Ponera vidare att du inte kunde upptäcka Vic förrän du redan lagt dig på hävstången. Nu inser du att om du ligger kvar och därigenom räddar de fem, låter du dig själv döda Vic genom att låta din kroppsvikt förorsaka att han blir ihjälklämd. Här låter du din handling att lägga dig på hävstången bli ett dödande av Vic genom att låta din kropp fortsätta att agera som en orsak till Vics död. Det vill säga, du låter dig själv göra något i den vida mening som introducerades i sektion 1. Nog är det rimligt att, i enlighet med (5'), säga att om det vore fel av dig att döda Vic nu genom att lägga dig på hävstången och ligga kvar, så är det fel av dig att låta dig själv döda Vic genom att ligga kvar när du, utan att till fullo vara medveten om situationen, redan har lagt dig på hävstången.

Så jag kan inte se annat än att vi måste acceptera (5) preciserad som (5'). (1) och (5) innehåller som sagt:

(6) Det vore fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

Och konjunktionen av (4) och (6) ger oss paradoxen:

(7) Du har lov att låta dig själv döda Vic nu och
det vore fel av dig att låta dig själv döda Vic nu.

Vi behöver inte en gång till ta upp slingringsmanövern att förneka (2) när (3) är sann, för vi har redan konstaterat att detta är att svika handling/underlåtelse-doktrinen till förmån för jag/andra-klyftan eller fokuseringen på det nuvarande jaget. Det kan emellertid vara värt att också påpeka att en air av motbudande moralisk självupptagenhet kringvärver denna propå. Den uppmanar en att vurma så för vad man själv gör att man låter det faktum att det var man själv som t.ex. utdelade knuffen hindra en från att rädda flera liv, ty om någon annan var knuffaren, skulle man vara tillåten att rädda de fem genom att låta Vic falla. Men hur kan man med gott samvete tillmäta det faktum att man själv kommer att ha dödat sådan vikt att man låter det stå i vägen för ens räddande av flera liv? (Observera att samma kritik inte kan riktas mot

att ta hänsyn till löften *man själv* har avgivit, ty ifall det inte var man själv som avgav löftet, föreligger inget löftesbrott. Däremot föreligger ett dödande oavsett om det är man själv eller någon annan som är knuffaren.)

Slutsatsen blir alltså att paradoxen även i den andra formen håller streck. Handlingar och underlåtelser kan haka i varandra på två sätt som gör det paradoxalt att tillskriva dem den skilda moraliska status som handling/underlåtelse-doktrinen gör. Dels kan du låta dig själv nu utföra handlingar som inte är intentionella under någon beskrivning, dels kan du genom dina nuvarande underlåtelser influera effekterna av – också avsiktliga – handlingar som du redan har påbörjat, och därmed också tillämpligheten av beskrivningar av dem som inkorporerar dessa effekter. Dessa fakta är upphovet till de två paradoxer inför vilka handling/underlåtelse-doktrinen står.

NOT

Ett stort tack för de synpunkter jag fick när denna uppsats presenterades på Filosofidagarna i Stockholm i juni 2001. Ett stort tack också till Roger Crisp, Kasper Lippert-Rasmussen, Paul Snowdon, Michael J. Zimmerman och deltagare i en konferens på Corpus Christi College, Oxford, också i juni 2001, för kommentarer på en engelskspråkig version.